

Повідомлення. Рецензії. Огляди

DOI: 10.31376/2411-5177-2019-7-219-223

УДК 930.1:94(477.54) «1941/1945»

Скрипниченко Ю. Ф.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО НАБОРУ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДО ТРЕТЬОГО РАЙХУ НА ХАРКІВЩИНІ В 1941-1943 РР.

Дослідження присвячене політиці, яку запроваджувало німецьке військове командування щодо набору, відправки, транспортуванні населення з Харківщини в 1941-1943 рр., на різні роботи до Третього райху. На основі опрацьованих наукових праць вітчизняних науковців розглянуто: організацію, хід вербувально-агітаційно-пропагандистської кампанії, яку запроваджувала нацистська влада щодо набору населення на роботи до гітлерівської Німеччини; форми, методи, які впроваджували окупанти для відправки. Важливе місце приділено умовам транспортування, праці, повсякденного життя в німецькій неволі. Політика, яку застосовувала гітлерівська влада на Харківщині по відношенню до місцевого населення з метою відправки на різні роботи до Третього райху була складовою частиною політики окупаційного режиму нацистської Німеччини на українських територіях.

Ключові слова: Друга світова війна, трудові ресурси, оstarбайтери, вербувально-агітаційна кампанія, облава, Третій райх, «німецький рай».

Постановка проблеми даної статті обумовлена тим, що проблема вивозу населення Харківщини до Третього райху на різні роботи під час Другої світової війни знаходиться на сьогоднішній день насамперед в просторі відновлення історичної пам'яті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

В історичній науці складовою частиною всебічного вивчення історії Другої світової війни є дослідження, присвячені діяльності нацистської влади по відношенню до трудових ресурсів окупованих українських територій [1-9]. Однак, незважаючи на те, що історія Другої світової війни висвітлена у вітчизняній історичній науці достатньо, однак політика нацистської Німеччини в сфері трудових ресурсів окупованих територій в недостатній мірі. Дане дослідження повинне певною мірою заповнити цю прогалину.

Формулювання цілі статті полягає в тому, що на основі наукових праць вітчизняних науковців дослідити історію діяльності нацистської влади щодо вербування, відправки населення з Харківщини на різні роботи до гітлерівської Німеччини в роки Другої світової війни.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- прослідкувати хід вербувально-агітаційної кампанії по набору трудових ресурсів до Третього райху на Харківщини в 1941-1943 рр;

- описати форми, методи, які застосовувала нацистська окупаційна влада під час проведення вербувальної кампанії;

- зробити висновок в тому, що діяльність нацистської окупаційної влади з набору трудових ресурсів до Третього райху на Харківщині була складовою частиною політики «нового порядку» нацистської Німеччини на українських землях під час Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу

Нацисти з перших днів окупації Харківщини розпочали організовувати активну вербувально-пропагандистську кампанію щодо набору цивільного населення Харківщини на різноманітні потреби Третього райху. Для запровадження її в життя окупаційна влада створювала при міських і районних управах відповідні відділи, які розгорнули різноманітну пропагандистську кампанію: створювали і розповсюджували періодичні видання: газети, листівки, прокламації, кольорові плакати, які вивішували на парканах будинків, скверах, парках і т. д. [10]. На Харківщині окупанти влаштуовували численні покази фотовітрин, кінохроніки про

щасливе і безтурботне життя в Німеччині. Нацисти з метою переконання цивільного населення Харківщини у правдивості своїх намірів організовували екскурсії до Німеччини. Щоб юнаки і дівчата отримали висококваліфіковану роботу в Німеччині, окупанти пропонували молодим людям пройти на Харківщині курси токарів, механіків, слюсарів, шоферів [11]. Переконували населення в тому, що, якщо їм не сподобаються умови праці чи проживання у Німеччині, вони зможуть повернутися додому. Вербування населення спочатку проводилося на добровільній, а потім – на примусовій основі.

Для відправки цивільного населення окупованої Харківщини на різноманітні роботи до Третього райху нацистське керівництво:

1. Проводило вербування харків'ян для виїзду до Німеччини шляхом агітації. Проте, коли все українське населення, у тому числі й жителі Харківщини, після спілкування з тими, кому пощастило повернутися з так званого «німецького раю», досить швидко дізналися про дійсний стан речей та умови праці у Німеччині, з кінця травня 1942 року окупаційній владі довелося відмовитися від добровільного вербування і вдаватися до силових методів відбору і вивезення громадян до Третього райху;

2. Встановлювало місцевим органам управління рознарядку на вивезення робочої сили; розсилало населенню за місцем проживання повідомлення про необхідність негайно з'явитися до вербувальних комісій [12]. Підбором контингенту, переважну частину якого становила молодь і члени сімей радянського активу, займалися старости разом з поліцейськими. Вручалися повістки з вказівкою обов'язково з'явитися з особистими речами на біржу праці. Спершу, побоюючись репресій, деяка частина цивільного населення виконувала цей припис, однак дуже швидко німцям довелося змінити і цю форму, тому що добровільно йти в неволю уже ніхто не хотів [13];

3. Запроваджувало політику:

- заохочення – надання різноманітної соціальної допомоги депортованим і їх сім'ям, а саме: грошові виплати, продуктові картки, покращення соціально-побутових умов;

- покарання – посилення різних (штрафних і дисциплінарних) покарань для осіб, які не виконували припис; примусова реєстрація окупованого населення на біржі праці, збірних пунктах на основі брутального, відвертого полювання на людей; представники окупаційної влади суворо карали не лише тих, хто уникав німецької каторги, але й членів їх сімей. В кінці 1942 - на початку 1943 року за «вербування» взяли озброєнні німецькі загони. Вони разом з поліцейськими (переважно – особами, які перейшли на сторону окупаційної влади), здійснювали нічні облави Харковом та інших населених пунктах області [14]. Зібране у такий спосіб цивільне населення тримали деякий час у спеціальних приміщеннях, які посилено охоронялися представниками німецьких збройних формувань.

Окупанти часто застосовували наступну форму «вербування»: виганяли населення Харківщини на різні місцеві роботи: ремонт доріг, завантаження і вивантажування, там же відбирали молодь, примусово саджали у вагони і відправляли до Німеччини.

Відмову щодо примусового набору громадян Харківщини до нацистської Німеччини окупаційна влада представляла у випадках: надання вербувальній комісії адміністрацією установ, заводів спеціальних прохань про цінність того чи іншого працівника; за віком; за наявністю дітей; молодь, якщо вона навчалася [15].

Суттєво на дії окупаційної влади щодо депортації населення міста й області до нацистської Німеччини вплинула активна діяльність Руху Опору і простих громадян Харківщини [15]. Досить часто цивільне населення, щоб не бути примусово відправленим нацистами до Німеччини, переховувалося у спеціальних місцях (льохах, підвалах, занедбаних приміщеннях, у лісі, в бур'янах, у полі). Були випадки отруєння і навіть штучного захворювання.

Перед відправкою до Третього райху кожен депортований був повинен обов'язково пройти медичний огляд і спеціальні поліцейські перевірки. Саме транспортування здійснювалося в товарних вагонах, в антисанітарних умовах.

Після прибуття до нацистської Німеччини депортовані харків'яни-остарбайтери розміщувалися в таборах з поганими умовами проживання. Важкі умови праці, малокалорійне харчування, виробничий і побутовий антисанітарний стан стали головними причинами високої смертності серед остарбайтерів. Найбільш поширеними хворобами серед східних робітників були: серцево-судинні, туберкульоз, кишкові.

У більшості випадків умови праці і проживання харків'ян-остарбайтерів залежали від того, куди саме депортовані потрапляли: чи на виробниче підприємство, де досить важкими були умови праці й побуту, чи до сільськогосподарського підприємства, де, незважаючи на важкі умови праці, було трохи легше прохарчуватися; людяного ставлення окремих німецьких господарів (промислових, сільськогосподарських) і простих німців.

Проте, незважаючи на анти-людські умови праці і проживання, остарбайтери з Харківщини знаходили в собі сили жити: вони по можливості підтримували належний санітарний стан в бараках, товаришували не лише зі своїми земляками, іншими примусовими робітниками (французами, бельгійцями, поляками і т. д.) але й з місцевими жителями (німцями).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Опрацьований в результаті даного дослідження емпіричний матеріал дозволяє зробити висновок: в окупаційний період (1941-1943 рр.) нацистський режим активно мобілізував працездатне населення Харківщини на різні роботи до Третього райху. Досягнувши значних масштабів, депортація населення була важливою складовою частиною гітлерівської політики. Примусове вивезення нацистами робочої сили було продуманою політикою впродовж усього періоду окупації території Харківщини. Для її реалізації, окупаційна влада створила цілу адміністративну систему. Вона включала представників посадових осіб, керівників будинків, старостів, поліцію, військові формування. Нацистами набір населення міста і області на різноманітні роботи до Німеччини, здійснювався не тільки за допомогою пропаганди, але і засобами економічного тиску та жорстокого примусу.

Перспективним напрямком подальших досліджень даної теми є опрацювання як вітчизняних так і закордонних архівних матеріалів. Важливо детально вивчити причини, які змушували населення Харківщини добровільно їхати до гітлерівської Німеччини. Окрім того дане дослідження потребує своєї розробки в майбутніх працях не тільки представників української історичної науки а і закордонних науковців.

1. Литвин В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945) / В. Литвин. - К. : Вид. дім, «Лі-Терра», 2004. - 464 с.
2. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення / М.В. Коваль. - К., 1994. - 57 с.
3. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. / С.Д. Гальчак. - Вінниця. 2003. - 344 с.
4. Кучер В. І. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом Священної війни: [монографія] / В.І. Кучер, О.В. Потильчак. - К. : Білоцерківдрук, 2011. - 368 с.
5. Михайлюк Марина Володимирівна. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941-1944 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Марина Володимирівна Михайлюк; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2006. - 287 с.
6. Лапан Т.Д. Німецька наглядовокаральна система та іноземні робітники під час Другої світової війни у III Райху / Т.Д. Лапан // Проблеми та перспективи викладання політології у вищій школі: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 9-10 листопада 2004 р. Частина I. - Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2004. - С. 56-63.
7. Пастушенко Т. Остарбайтери - українські примусові робітники нацистської Німеччини / Т. Пастушенко // Історія в школах України. 2004. - № 9-10. - С. 55-58.
8. Потильчак Олександр Валентинович. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олександр Валентинович Потильчак; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 1999. 205 с.
9. Нестеренко В. А. Професійна освіта у військовій зоні України у 1941–1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сумська старовина. 2002. № 10. С. 102–110.

10. Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Кн.1 / НАН України. Інститут історії України. - К., 2010. С. 321-367.
11. Ісаєв О.Я. Освіта на сході Харківщини в часи німецької окупації (вересень 1942 – січень 1943) / О.Я. Ісаєв //Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни : Матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 20-21 вересня 2013 р.). Харків : Колегіум, 2013. 300 с.
12. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 53рр.) / Т.В. Пастушенко. - К., 2009. - 282 с.
13. Лобода М.К. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні (1941-1944 рр.) / М.К. Лобода // Укр. іст. журн. 2010. - № 3. - С. 64-75.
14. Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). / А.В. Скоробагатов. Харків: Прапор, 2004. - 368 с.
15. Харківщина у роки Великої Вітчизняної війни: документи і матеріали / Укладач О.В. Дьякова. - Х. : «Видавництво САГА», -2010. - 386 с.

Исследование посвящено политике, введенной немецким военным командованием при наборе, отправке, вывозе населения из Харьковской области в 1941-1943 гг., на различные работы в Третьем рейхе. На основе разработанных научных работ отечественных ученых мы рассмотрели: организацию, ход вербовочно-пропагандистской кампании, которую нацистские власти вводили в связи с вербовкой людей для работы в гитлеровской Германии; формы, методы, используемые захватчиками. Важное место отводится условиям транспортирования, труда, быта в немецком плену. Политика, применяемая гитлеровским правительством в Харьковской области по отношению к местному населению с целью направления на работы в Третий Рейх, была неотъемлемой частью политики оккупационного режима нацистской Германии на украинских территориях. В ходе работы было улучшено изучение принципов немецкой оккупационной политики; рассмотрены основные аспекты политики местных оккупационных властей в отношении гражданского населения Харькова; Дальнейшее развитие получил анализ мнений, взглядов отечественных и зарубежных ученых, разработавших эту тему. На основании проведенного исследования можно сделать вывод: политика нацистской оккупационной власти в отношении вербовки населения Харьковской области в 1941-1943 годах в гитлеровскую Германию для выполнения различных физически сложных работ была неэффективной. Материалы данного исследования могут быть использованы преподавателями высших и средних школ при подготовке к лекциям, семинарам, зачетным работам по изучению курсов «История Украины», «Историко-краеведческий», «Музеология» в качестве дополнительного рукописного материала. при написании диссертационных, магистерских, дипломных работ, авторефератов, на конференциях, научных симпозиумах.

Ключевые слова: Вторая мировая война, трудовые ресурсы, остарбайтеры, вербовочно-агитационная кампания, облава, Третий рейх, «немецкий рай».

The research is devoted to the policy introduced by the German military command in the recruitment, dispatch, transportation of the population from the Kharkiv region in 1941-1943, on various works to the Third Reich. On the basis of the elaborated scientific works of domestic scholars, we considered: the organization, the course of the recruitment and propaganda campaign that the Nazi authorities introduced in relation to the recruitment of people for work in Hitler's Germany; forms, methods that the invaders used to send. Important place is given to the conditions of transportation, labor, everyday life in German captivity. The policy applied by the Hitlerite government in the Kharkiv region towards the local population for the purpose of sending work to the Third Reich was an integral part of the policy of the occupation regime of Nazi Germany in Ukrainian territories. In the course of the work, the study of the principles of the German occupation policy was improved; reviewed the main aspects of the policy of the local occupation authorities regarding the civilian population of Kharkiv; further development received an analysis of opinions, views of domestic and foreign scientists who have developed this topic. On the basis of the study it was possible to conclude: the policy of the Nazi occupation authorities regarding the recruitment of the population of the Kharkiv region in 1941-1943 to Hitler's Germany for various physically difficult work was ineffective. The materials of this study can be used by teachers of higher and secondary schools during preparation for

lectures, seminars, credit works on studying the courses «History of Ukraine», «Historical local lore», «Museology» as an additional hand-written material when writing dissertation, master's, diploma papers, abstract works, during conferences, scientific symposiums.

Key words: Second World War, labor resources, ostarbейters, recruiting campaign, round-up, the Third Reich, «German Paradise».

1. Lytvyn V. (2004). Ukraina v Druhii svitovii viini (1939-1945) / V. Lytvyn. - K. : Vyd. dim, «Li-Terra». [In Ukrainian].
2. M.V. Koval. Ukraina u Druhii svitovii i Velykii Vitchyznianiі viinakh (1939 – 1945 rr.): Sproba suchasnoho kontseptualnoho bachennia / M.V. Koval. - K., 1994. - 57 s. [In Ukrainian].
3. Halchak S.D. (2003). «Skhidni robitnyky» z Podillia u Tretomu reikhu: deportatsiia, natsyystska katorha, opir ponevoliuvacham. / S.D. Halchak. - Vinnytsia. [In Ukrainian].
4. Kucher V. I. (2011). Ukraina 1941-1944: trahediia narodu za fasadom Sviashchennoi viiny: [monohrafiia] / V.I. Kucher, O.V. Potylchak. - K. : Bilotserkivdruk. [In Ukrainian].
5. Mykhailiuk Maryna Volodymyrivna. (2006). Ahitatsiino-propahandystska diialnist orhaniv nimetskoі okupatsiinoі vlady sered naselennia Ukrainy (1941-1944 rr.) : dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Maryna Volodymyrivna Mykhailiuk; Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M.P. Drahomanova. - K. [In Ukrainian].
6. Lapan T.D. Nimetska nahliadovokaralna systema ta inozemni robitnyky pid chas Druhoі svitovoі viiny u III Raikhu / T.D. Lapan // Problemy ta perspektyvy vykladannia politolohii u vyschii shkoli: Materialy Vseukrainskoі naukovo-praktychnoi konferentsii. Lviv, 9-10 lystopada 2004 r. Chastyna I. - Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 2004. - S. 56-63. [In Ukrainian].
7. Pastushenko T. Ostarbaitery - ukrainski prymusovi robitnyky natsyystskoі Nimechchyny / T. Pastushenko // Istoriia v shkolakh Ukrainy. 2004. - № 9-10. - S. 55-58. [In Ukrainian].
8. Potylchak Oleksandr Valentynovych. (1999). Ekspluatatsiia trudovykh resursiv Ukrainy hitlerivskoіu Nimechchynoi u roky okupatsii: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Oleksandr Valentynovych Potylchak; Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M. P. Drahomanova. K. [In Ukrainian].
9. Nesterenko V. A. Profesiina osvita u viiskovii zoni Ukrainy u 1941–1943 rr. / V. A. Nesterenko // Sumska starovyna. 2002. № 10. S. 102–110. [In Ukrainian].
10. Honcharenko O., Lysenko O., Pershyna T. Systema upravlinnia okupovanymy terytoriiamy Ukrainy / O. Honcharenko, O. Lysenko, T. Pershyna // Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z KhKhl stolittia. Istorychni narysy. Kn.1 / NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - K., 2010. S. 321-367. [In Ukrainian].
11. Isaiev O.Ia. (2013). Osvita na skhodi Kharkivshchyny v chasy nimetskoі okupatsii (veresen 1942 – sichen 1943) / O.Ia. Isaiev // Aktualni problemy rehionalnykh doslidzhen Velykoі Vitchyznianoі viiny : Materialy Mizhnarodnoi naukovoі konferentsii (Kharkiv, 20-21 veresnia 2013 r.). Kharkiv : Kolehium. [In Ukrainian].
12. Pastushenko T.V. (2009). Ostarbaitery z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942 – 53rr.). / T.V. Pastushenko. – K. [In Ukrainian].
13. Loboda M.K. Polityka i praktyka pratseykorystannia v okupovanii Ukraini (1941-1944 rr.) / M.K. Loboda // Ukr. ist. zhurn. 2010. - № 3. - S. 64-75. [In Ukrainian].
14. Skorobahatov A.V. (2004). Kharkiv u chasy nimetskoі okupatsii (1941-1943). / A.V. Skorobahatov. Kharkiv: Prapor. [In Ukrainian].
15. O.V. Diakova. (2010). Kharkivshchyna u roky Velykoі Vitchyznianoі viiny: dokumenty i materialy / Ukladach O.V. Diakova. - Kh. : «Vydavnytstvo SAHA». [In Ukrainian].